

5) в галузі криміналістики, експертної науки, правової психології необхідні дослідження, присвячені методиці розслідування економічних злочинів, злочинів, що вчиняються організованими групами; проблемам використання нових експертиз (судово-комп'ютерної, бухгалтерської, експертизи кредитно-банківської діяльності та ін.); психологічним характеристикам судово-слідчої діяльності, психологічним основам провадження окремих процесуальних дій.

Як і раніше, в поточному році відділення здійснюватиме пошук оптимальних форм своєї роботи. І є усі підстави вважати, що його діяльність набиратиме усе нових і нових обертів.

В. П. ТИХИЙ, чл.-кор. АПН України

ПРОБЛЕМИ ВИНИ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ СУСПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Вина у злочинах проти суспільної безпеки з формальними і матеріальними складами неоднакова. Перші з них, а це самовільне поводження з загальнонебезпечними предметами (ч. 1 ст. 221 і 221¹, ст. 222, 223; 228², 228⁴ КК), передбачають тільки прямий умисел, а другі (ст. 220¹, ч. 2 ст. 221 і 221¹, ст. 224, 225, ч. 2 ст. 228² і ст. 228⁵ КК) вимагають роздільного встановлення вини як у відношенні порушення правил суспільної безпеки, так і її наслідків. Їм притаманна, як правило, подвійна (складна, змішана) форма вини.

Розглянемо спочатку вину у злочинах проти суспільної безпеки з формальним складом, тобто у злочинах по самовільному поводженні з загальнонебезпечними предметами. За своїм характером вони можуть бути скоєні тільки з прямим умислом. Зміст умислу при самовільному поводженні з загальнонебезпечними предметами, як і в інших злочинах, визначається сукупністю тих фактичних обставин, об'єктивних ознак цих злочинів, які мають значення для кваліфікації і відображуються у свідомості винного¹. Усвідомлення суспільно небезпечного характеру самовільного поводження з загальнонебезпечними предметами передбачає як усвідомлення фактичного характеру скоєного, так і усвідомлення його суспільної небезпеки. Відсутність у особи усвідомлення фактичної сторони скоєного ним діяння виключає можливість з його боку усвідомлювати і суспільно

¹ Див.: Сташис В. В., Тацій В. Я. Хозяйственные преступления // Уголовное право на современном этапе. Часть Особенная. К., 1985. С. 221—222.

небезпечний характер цього діяння. Усвідомлення суспільної небезпеки свого діяння по суті є усвідомленням соціальних властивостей фактичних ознак діяння. З усвідомленням суспільної небезпеки діяння пов'язане перш за все усвідомлення ознак об'єкта злочину. Без усвідомлення останнього не можна говорити про усвідомлення характеру суспільної небезпеки діяння. При самовільному поводженні з загальнонебезпечними предметами усвідомлення об'єкта цих злочинів відбувається не безпосередньо, а опосередковано, через усвідомлення інших об'єктивних ознак складу злочину, в першу чергу ознак предмета злочину.

Таким чином, інтелектуальний момент прямого умислу при самовільному поводженні з загальнонебезпечними предметами включає до себе усвідомлення особою наступних об'єктивних ознак складу злочину: 1) предмета і об'єкта; 2) об'єктивної сторони і 3) суспільної небезпеки діяння.

1. Усвідомлення ознак предмета і об'єкта посягань¹.

Особа, яка незаконно поводить з загальнонебезпечними предметами, розуміє їх характер, властивості і призначення. Усвідомлює, що вони володіють потенційною підвищеною загальною небезпекою для правоохоронних інтересів. Суб'єкт також усвідомлює, що ці предмети мають спеціальне призначення — вони призначені чи можуть бути використані як засіб, зняряддя ураження людей чи знищення, ушкодження майна². Винний розуміє, що ці предмети об'єктивно придатні для свого використання, самі по собі можуть бути використані за своїм призначенням чи можуть бути приведені в належний стан для відповідного використання. Тому, якщо особа, здійснюючи незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами, вважала їх придатними для використання, а фактично вони були не придатні, відповідальність повинна наставати за замах на злочинне поводження з цими предметами.

Якщо особа незаконно поводить з предметами, помилково прийнятими за зброю, бойові припаси, вибухові речовини чи радіоактивні матеріали, відповідальність також повинна наставати по правилах про помилку (замах на злочин, передбачений ст. 222, ст. 223, 228² чи ст. 228³ КК). Можливі і зворотні випадки, коли винна особа фактично поводить з зброєю, бойовими припасами, вибуховими речо-

¹ Див.: Про предмет цих злочинів див.: *Тихий В. П.* Предмет преступлений против общественной безопасности//Пробл. законности. X., 1995. № 29. С. 103—107.

² Див.: *Панов Н. И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность. X., 1982. С. 41.

винами чи радіоактивними матеріалами, не усвідомлюючи характеру цих предметів. Так, якщо особа викрадає речовину, яка є вибуховою, вважаючи при цьому, що вона не володіє вибуховими властивостями, а призначена для господарсько-побутових потреб як мийний чи лікувальний засіб і т. ін., вона повинна нести відповідальність не по ст. 223 КК, а за злочин проти власності при умові, що її дії не підпадають під ч. 2 ст. 7 КК. Якщо ж після розкрадання, усвідомивши дійсні властивості подібних предметів, особа присвоює чи збуває їх, її діяння повинні бути додатково кваліфіковані по ст. 222 КК як незаконне поводження з вибуховими речовинами.

Винна особа, чинячи діяння по незаконному поводженню з загальнонебезпечними предметами, також усвідомлює, що останні, крім підвищеної загальної небезпеки і певного призначення, володіють ще і особливим правовим режимом, тобто вона розуміє, що поводження з цими предметами передбачає дотримання певних правил безпеки, що більшість з них вилучена з цивільного обігу, і поводження з ними, як правило, можливе тільки на основі дозвільної системи. Так, наприклад, при незаконному придбанні зброї, винний розуміє, що здійснення такого діяння можливе лише з дозволу компетентних органів.

Усвідомлення винною особою розглянутих ознак загальнонебезпечних предметів свідчить тим самим і про те, що вона усвідомлює і ознаки об'єкта самовільного поводження з цими предметами, розуміє, що вона посягає на відносини суспільної безпеки¹.

2. Усвідомлення винним ознак об'єктивної сторони². Крім усвідомлення ознак предмета і об'єкта, винний, скоюючи незаконні діяння по поводженню з загальнонебезпечними предметами, усвідомлює і об'єктивну сторону свого посягання. Він розуміє, що самовільно безпосередньо впливає на загальнонебезпечні предмети, порушує правила безпечного поводження з ними, правила суспільної безпеки.

3. Усвідомлення винним суспільної небезпеки. Поводячись незаконно з загальнонебезпечними предметами, винний усвідомлює суспільну небезпеку такої поведінки, розуміє, що такі діяння спричиняють шкоду суспільству. Як правило, винний розуміє і протиправність своїх діянь по незакон-

¹ Про об'єкт цих злочинів див.: *Тихий В. П.* Об'єкт злочинів проти суспільної безпеки//Вісн. Академії правових наук України. 1995. № 3. С. 136—144.

² Про об'єктивну сторону цих злочинів див.: *Тихий В. П.* Преступления против общественной безопасности (объективные признаки)//Пробл. законности. 1995. № 30. С. 129—136.

ному поводженні з загальнонебезпечними предметами. Справа в тому, що ці діяння в основному пов'язані з порушенням елементарних, загальновідомих, постійно повторюваних правил суспільства.

Злочини розглядаємої підгрупи посягань проти суспільної безпеки зконструйовані з формальними складами. Тому вина встановлюється в них лише в психічному відношенні до самих суспільно небезпечних діянь¹. Виходячи з цього усвідомлення винним ознак предмета, об'єкта посягання, об'єктивної сторони і суспільної безпеки діяння, свідчить тим самим про передбачення винним того, що своїми діями він спричиняє шкоду суспільній безпеці і створює реальну можливість спричинення тяжкої шкоди загальнонебезпечними предметами. Отже, вольова ознака самовільного поводження з загальнонебезпечними предметами полягає в бажанні скоїти ці діяння, а тим самим спричинити шкоду суспільній безпеці і створити загальну небезпеку спричинення тяжкої шкоди вказаними предметами. Це бажання визначається метою і мотивами, якими керується винна особа, здійснюючи самовільне поводження з цими предметами.

Як уже відмічалось, злочини проти суспільної безпеки з матеріальними складами потребують роздільного встановлення вини, а саме: відносно діяння та його наслідків і характеризуються, як правило, змішаною (подвійною) формою вини. Питання про цю форму вини має дві протилежні точки зору. Прихильники подвійної чи змішаної форми вини гадають, що можливо і логічно припустимо роз'єднане встановлення вини відносно діяння і відносно наслідків². Противники змішаної форми вини вважають, що роз'єднане встановлення форми вини до діяння і наслідків не відповідає кримінальному закону³.

Уявляється, що докази противників змішаної форми вини не заперечують її існування. Її наявність не виключається діючим законодавством, не протирічить йому, бо вона «знаходиться у рамках винного скоєння суспільнонебезпечного діяння. Вона побудована на сполученні ознак умислу і необережності і не виходить за рамки цих ознак⁴. В складах зі змішаною формою вини законодавець окремо характеризує як діяння, так і наслідки.

¹ Див.: *Бажанов М. И.* Уголовное право Украины. Днепропетровск, 1992. С. 49.

² Див. наприклад: *Пинаев А. А.* Особенности составов преступлений с двойной и смешанной формами вины. Х., 1984.

³ Див. наприклад: *Светлов А. Я.* Ответственность за должностные преступления. К., 1978. С. 65—68.

⁴ *Дегель П. С.* Проблемы вины в советском уголовном праве. Владивосток, 1968. С. 131.

Необхідність роз'єднаного встановлення вини стосовно діяння і наслідків обумовлює обов'язок прояснення як інтелектуального, так і вольового моментів вини як по відношенню до діяння, так і до наслідків. Роздивимось спочатку психічне ставлення до діяння, тобто, порушення правил суспільної безпеки. Відношення до порушень цих правил може бути з прямим умислом чи з злочинною необережністю. Непрямий умисел і злочинна самовпевненість відносно порушення правил суспільної безпеки виключаються, так як не можна визнавати особу, діючою з цими видами вини у відношенні скоюваного діяння, якщо вона свідомо порушує вказані правила. Порушуючи правила суспільної безпеки, особа може або усвідомлювати або не усвідомлювати це. Не можна свідомо порушити правила суспільної безпеки, не бажаючи цього порушення. Бажання скоїти діяння, яке порушує правило безпеки, виключає як непрямий умисел, так і злочинну самовпевненість, відносно цього діяння.

При прямому умислі винний усвідомлює суспільно небезпечний характер порушення правил суспільної безпеки і бажає їх порушення. Це бажання обумовлено мотивами і метою. Злочинна необережність має місце тоді, коли винний не усвідомлює, що порушує правила суспільної безпеки, але повинен був і міг це усвідомлювати. В цих випадках він порушує правила суспільної безпеки внаслідок забудьковатості, неуважності, розгубленості, недостатньої підготовки і т. ін., або тому, що зовсім не знав цих правил, або знав недостатньо, хоча повинен був і мав можливість їх знати. Так, деякі порушення відносно нових вимог правил безпеки скоєні у зв'язку з тим, що винні проявили неуважність, не звернули уваги саме на ці вимоги, покладаючись на те, що вони не відмінні від «старих», раніше діючих правил.

Можливі випадки, коли порушується цілий ряд правил суспільної безпеки, і психічне ставлення до порушення кожного із цих правил може бути неоднаковим. Одні із цих правил були порушені умисно, а другі — необережно.

Тепер розглянемо психічне ставлення до наслідків у вигляді створення реальної можливості спричинення тяжкої шкоди загальнонебезпечними джерелами і фактичного спричинення такої шкоди. Тут можливі п'ять різних варіантів.

Перший варіант психічного ставлення до наслідків. При скоєнні злочинів проти суспільної безпеки винна особа може передбачати і бажати створення загальної небезпеки спричинення шкоди загальнонебезпечними джерелами, а не самі реальні наслідки у вигляді фактичного спричинення шкоди цими джерелами, не саме фактичне їх спричинення. Інакше кажучи, відносно створення загальної небезпеки

спричинення шкоди загальнонебезпечними предметами у винної особи може бути прямий умисел, так як тут йдеться про передбачення і бажання винним не реальних тяжких шкідливих наслідків, а лише створення їх погрози. При цьому винна особа не бажає фактичного спричинення шкоди загальнонебезпечними джерелами, перетворення можливості спричинення шкоди в дійсність. Його діяння суб'єктивно не спрямоване на спричинення шкоди загальнонебезпечними джерелами. Якщо ж винна особа, порушуючи правила суспільної безпеки, передбачає реальну можливість чи неминуче спричинення шкоди загальнонебезпечними джерелами конкретним благам і бажає саме спричинення такої шкоди; а не самої по собі загальної небезпеки, її діяння повинні бути кваліфіковані по статтям про злочини проти власності, особистості і т. ін. При ненастанні зазначених наслідків з причин, що не залежали від волі винного, маємо замах на їх спричинення. У цих випадках скоюється посягання на конкретні і більш цінні об'єкти, ніж суспільна безпека. Тут по суті особа умисно використовує суспільнонебезпечні джерела як знаряддя для скоєння вбивства, спричинення тілесних ушкоджень, знищення чи пошкодження майна тощо, а порушення правил суспільної безпеки виступає лише в якості одного із засобів скоєння вказаних посягань.

Другий варіант психічного ставлення до наслідків. Він полягає у тому, що винна особа усвідомлювала порушення правил суспільної безпеки, передбачала можливість спричинення шкоди загальнонебезпечними джерелами і свідомо припускала їх настання. Відповідальність тут, як і при прямому умислі, також повинна наступати за умисний злочин проти особистості чи власності.

Якщо порушено правило суспільної безпеки з непрямым умислом на вбивство чи спричинення тяжких тілесних ушкоджень, то таке діяння повинно кваліфікуватися по статтях про злочини проти життя і здоров'я особи. Якщо ж порушення правил суспільної безпеки не потягло спричинення тяжкої шкоди загальнонебезпечними предметами, але створювало реальну можливість його спричинення, винна особа повинна нести відповідальність за злочини проти суспільної безпеки. Справа у тому, що замахом на вбивство, спричинення тілесного ушкодження, знищення майна і т. ін. може бути визнане лише таке діяння, яке скоєне з прямим умислом. Тому, навіть якщо у винної особи був непрямий умисел на спричинення тяжких наслідків загальнонебезпечними джерелами, але вони не настали, відповідальність визначається за статтями про злочини проти суспільної безпеки. Звідси виходить, що відносно створення можливості спри-

чинення шкоди загальнонебезпечними предметами як наслідків злочинів проти суспільної безпеки може бути і непрямий умисел. Більш того, непрямий умисел може бути не тільки відносно загальної, але і конкретної небезпеки спричинення шкоди загальнонебезпечними джерелами. Але умисел відносно створення можливості спричинення шкоди загальнонебезпечними предметами може бути лише у тих випадках, коли і до порушення правил суспільної безпеки винний ставився з умислом:

Третій варіант психічного ставлення до наслідків. Коли винна особа усвідомлювала, що порушує правила суспільної безпеки, передбачала можливість спричинення тяжкої шкоди загальнонебезпечними джерелами, але легковажно розраховувала її запобігти. Тут винна особа усвідомлює факт порушення правил суспільної безпеки, розуміє значення цих правил, для якої мети вони існують і які наслідки можуть настати при їх порушенні. Інакше кажучи, винний усвідомлює тут як фактичні обставини, так і суспільну небезпеку, протиправність свого діяння. Він передбачає можливість спричинення тяжкої шкоди загальнонебезпечними джерелами, але впевнений, що ця шкода не настане, так як розраховує на власні сили, на поведінку інших осіб і інші обставини, які по його глибокому переконанню зможуть запобігти спричиненню шкоди.

Четвертий варіант психічного ставлення до наслідків. Винний усвідомлював, що порушує правила суспільної безпеки, але не передбачав можливості спричинення тяжкої шкоди загальнонебезпечними джерелами, хоча повинен був і міг це передбачити. Не передбачати можливість спричинення шкоди цими предметами він міг з різних причин об'єктивного і суб'єктивного характеру.

П'ятий варіант психічного ставлення до наслідків. При необережному порушенні правил суспільної безпеки винне ставлення до спричинення тяжких наслідків загальнонебезпечними джерелами може бути лише у формі злочинної необережності. Не усвідомлюючи порушення правил суспільної безпеки, винний не може передбачити наслідків свого діяння, а тим самим розраховувати на їх запобігання. Це єдина форма вини. Тут винний не усвідомлює порушення правил суспільної безпеки, хоча повинен був і міг це усвідомлювати, і не передбачає створення можливості спричинення шкоди загальнонебезпечними предметами, хоча повинен був і міг її передбачати. Такі ситуації у судовій практиці зустрічаються досить рідко.

Таким чином, при скоєнні злочинів проти суспільної безпеки з матеріальними складами відносно можливості спри-

чинення шкоди загальнонебезпечними джерелами може бути умисел або необережність. Відносно ж реального спричинення шкоди — тільки необережність. У зв'язку з тим, що діюче законодавство передбачає лише дві форми вини (умисел чи необережність) необхідно вирішити питання про те, умисними чи необережними є злочини розглядаємої групи. Оскільки суб'єктивну сторону цих злочинів визначає ставлення особи до настання наслідків, питання вирішується диференційно у залежності від виду наслідків, тобто, можливості спричинення шкоди загальнонебезпечними джерелами чи фактичного спричинення шкоди цими джерелами. Умисне чи необережене створення небезпеки спричинення шкоди такими джерелами є наслідком злочинів проти суспільної безпеки, а умисне спричинення шкоди цими ж джерелами знаходиться за межами злочинів проти суспільної безпеки, створює інший злочин — проти життя, здоров'я, власності чи інших об'єктів. Тому злочини проти суспільної безпеки, наслідками яких є реальне спричинення шкоди загальнонебезпечними джерелами, є необережними. З цих підстав необгрунтованим є твердження про можливість ідеальної сукупності злочину, передбаченого ч. 2 ст. 221 КК, і умисного злочину проти особи або власності¹. Необережний злочин, яким є діяння, передбачене ч. 2 ст. 221 КК, не може кваліфікуватись за статтями КК, які встановлюють відповідальність за умисне посягання. І навпаки, умисні злочини, у тому числі і проти особи і власності, не можуть кваліфікуватись за статтями КК, що передбачають відповідальність за необережні діяння, навіть і у тому разі, якщо за останні встановлене більш суворе покарання, ніж за навмисне посягання.

Надійшла до редколегії 22.11.95

ОБГОВОРЕННЯ НАУКОВИХ ПРОБЛЕМ

«КРУГЛИЙ СТІЛ» З НАГОДИ 400-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Ювілейна конференція («круглий стіл»), присвячена 400-річчю з дня народження Богдана Хмельницького, пройшла 11 листопада 1995 р. в Національній юридичній Академії України. Організатори — Академія правових наук України, кафедра держави і права України та зарубіжних країн юридичної академії. В засіданні «круглого столу»

¹ Див.: Советское уголовное право (часть Особенная). К., 1969. С. 569.